

Cherkasov, P. P. (1993). Rossyy u Francyya v XVIII v. Ytogh y perspektivy yssledovan'ya [Russia and France in the XVIII century. The results and perspectives of the research]. *Novaja y novejsaja ystoriya*, 3, 58-74. [in Russian].

Jurchenko, P. (1883). Ystoryko-statystycheskyj ocherk torghovly Khersona po soch. de Sen-Zhozefa [The historical and statistical sketch of the trade of Kherson on the works of de Saint-Joseph]. *Zapysky ymperat. Odesskogho obshhestva ystoryy y drevnostej*, (13), 165-179. [in Ukrainian].

Bartoccioni, S. (2005). Les Francais en Russie at les Russes en France au XVIII siècle. Note sur la lexicographie francais-russe et le Dictionnaire manuel en quatre langues de Veneroni. *Quaderni del CIRSIL*. (№ 4), 89-118. [in French].

Chamousset, R. (2011). Les émigrés francais en Russia. 1789–1815. *Sciences humaines et sociales*. (№ 1), 1-220. [in French].

Отримано: 27.04.2021

DOI: 10.32626/2309-2254.2021-32.122-131

УДК 37:737(477)

АЛЬОШИНА Оксана – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри культурології та філософії Національного університету «Острозька академія», вул. Семінарська 2, м. Острог, індекс 35800, Україна (oksana.alioshyna@oa.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0893-3791>

ResearcherID: AAX-8161-2020

ALYOSHINA Oksana – Candidate of Historical Science, Associate Professor, Associate Professor Department of Cultural Studies and Philosophy of the National University of Ostroh Academy, 2 Seminarska Street, Ostroh, index 35800, Ukraine (oksana.alioshyna@oa.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Альошина, О. (2021). Функціонування системи управління православними братствами Правобережної України в пореформений період. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, (32), 122–131.

ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПРАВОСЛАВНИМИ БРАТСТВАМИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ПОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД

Анотація. *Мета дослідження* – з'ясувати функціонування системи управління православними братствами Правобережної України в пореформений період. **Методологія дослідження** спирається на принципи науковості, об'єктивності та історизму, а також передбачає використання загальнонаукових методів (внутрішньої критики джерел, аналізу, синтезу, узагальнення). **Наукова новизна** – вперше на основі маловідомих архівних документів подано аналіз специфіки системи управління православних братств. **Висновки.** Встановлено, що система управління православних братств формувалася на основі затвердженого російським урядом закону «Основні правила для заснування право-

славних церковних братств». Цей нормативний документ чітко регламентував основні завдання, напрями роботи, склад членів та їхні обов'язки. Крім того, він визначав процес та форми управління справами братств. З'ясовано, що на початку ХХ ст. політика уряду спрямовувала зусилля у справі активізації роботи старих та відкриття нових православних братств. На церковні братства покладали сподівання, що вони стримуватимуть перехід православних у католицизм. Як наслідок, єпархіальне керівництво провело реорганізацію братств і запропонувало новий варіант статуту, яким мали керуватися новостворені церковні братства. У результаті, за ініціативи єпархіального керівництва, відбулося формування трьох єпархіальних братств у Волинській, Подільській та Київській губерніях. Відтак єпархіальні братства розробили нові правила, якими мали керуватися парафіяльні братства. Вони вважалися головними у губернії та мали можливість відкривати повітові відділення в містах. Відповідно єпархіальним братствам були підзвітні повітові відділення (існували не у кожного єпархіального братства). Парафіяльні та сільські підпорядковувалися повітовим братствам.

Ключові слова: православні братства, система управління, статут, Правобережна Україна.

FUNCTIONING OF THE MANAGEMENT SYSTEM OF ORTHODOX FRATERNITIES OF RIGHT-BANK UKRAINE IN THE POST-REFORM PERIOD

Abstract. *The purpose of the article is to find out the peculiarities of the organization and functioning of the management system of the Orthodox fraternities of Right-Bank Ukraine in the post-reform period. The methodology is based on the principles of scientificity, objectivity and historicism, as well as the use of general scientific methods (internal criticism of sources, analysis, synthesis, generalization). Scientific novelty – for the first time based on little-known archival documents the specifics of the management system of Orthodox fraternities are analyzed. Conclusions.* It is established that the system of management of Orthodox fraternities was formed on the basis of the law «Basic rules for the establishment of Orthodox church fraternities» approved by the Russian government. This normative document clearly regulated the main tasks, directions of work, defined the process and forms of management of fraternal affairs. It was found that in the early twentieth century government policy directed efforts to intensify the work of the old and the opening of new Orthodox fraternities. Church fraternities were hoped for and would hinder the conversion of Orthodox to Catholicism. As a result, the diocesan leadership reorganized the fraternities and proposed a new version of the statute, which the newly formed church fraternities were to be guided by. As a result, at the initiative of the diocesan leadership, three diocesan fraternities were formed in the Volyn, Podil and Kyiv provinces. The diocesan fraternities then developed new rules to guide the parish fraternities. They were considered the main ones in the province and had the opportunity to open county offices in the cities. Accordingly, the diocesan fraternities had accountable county offices (they did not exist in every diocesan fraternity). Parishes and villages were subordinated to county fraternities.

Keys words: orthodox fraternities, management system, statute, Right-Bank Ukraine.

Постановка проблеми. Процес відновлення діяльності братств на Правобережній Україні розпочався, коли російський уряд розробляв ідею щодо створення православних братств. У результаті придушення урядом польського по-

встання 1863-1864 рр. виникла потреба зміцнити роль православ'я та протистояти поширенню католицизму на теренах Правобережної України. 8 травня 1864 р. імператор Микола I затвердив закон «Основні правила для заснування православних церковних братств», який сприяв їхньому організаційному оформленню та визначав основні засади їх діяльності. У даному контексті варто показати, якими були важелі впливу державної та церковної влади щодо регулювання та управління братськими організаціями у пореформений період.

Аналіз джерел та останні дослідження. Вагомий масив історіографії у контексті зазначеної проблеми становлять наукові студії, здійснені впродовж останніх десятиліть. Дослідниця О. Сажок (Сажок, 2013) опублікувала статтю, в якій розкрила передумови виникнення православних братств у Волинській губернії у другій половині XIX ст. Історикиня В. Сергієнко розкрила закономірності організації та функціонування системи управління братств на Лівобережній Україні (Сергієнко, 2013). Стаття дослідниці історії церкви І. Левчук носить фрагментарний характер, оскільки у ній подано аналіз організаційних засад діяльності лише Кременецького братства (Левчук, 2015). У статті О. Альошиної здійснено аналіз статутних документів та особливостей організації православних братств Правобережної України (Альошина, 2018). Відповідно у цих наукових студіях відсутня або побіжно представлена інформація про систему управління братств Правобережжя. Відтак актуальність полягає в цілісному вивченні означеної теми. При дослідженні авторкою залучено архівні джерела Центрального державного історичного архіву України в м. Київ та Державного архіву Житомирської області. Значний фактичний матеріал використано із тогочасних періодичних видань.

Мета статті – з'ясувати функціонування системи управління православними братствами Правобережжя у пореформений період.

Виклад основного матеріалу. Церковні братства Правобережної України почали засновувати з 1860-х років. Статут братства мав укладатися відповідно до положення «Правил», затверджених 8 травня 1864 р. Відповідно до цього нормативного документу кожне братство мало ухвалити статут, в якому визначалися цілі та завдання, права та обов'язки членів, фіксувалася мета заснування, склад ради братства, засоби та управління справами, фінансування, умови, які вони виконували й порядок виконання та дотримання цих зобов'язань (ЦДІАК України, ф. 127, оп. 667, спр. 499, арк. 229зв). Проте у ньому не зазначалися правила про стягнення чи примусові міри, що могли застосовуватися урядовою владою. Заборонялося проведення певних видів діяльності братств, що не входили до переліку напрямів діяльності, визначених пунктом 1 закону «Правил».

Відомості про братства, засновані до затвердження «Правил», єпархіальне керівництво повідомляло начальнику губернії. Вони повинні були затвердити статути з відповідними змінами та доповненнями за встановленою схемою. Діяльність братств суворо контролювалася; не дозволялися жодні відсту-

пи від ухвалених правил. Якщо виникала потреба у певних змінах чи доповненнях до затвердженого статуту, то необхідно було чітко дотримуватися певного встановленого порядку проведення таких змін (Об основных, 1864, с. 219).

Офіційне схвалення статуту керівництвом єпархії давало можливість братству офіційно розпочинати свою діяльність (Полное собрание, 1878, с. 410). Статути братств, заснованих у великих містах Правобережної України, інколи затверджував Синод. Оскільки дотримання всіх формальностей значно уповільнювало легалізацію братств, тому деякі міські та сільські братства отримували юридичне підтвердження своїх прав уже після свого фактичного відкриття. Інколи траплялися поодинокі випадки, коли братства після свого оформлення не могли відразу розпочати виконувати свої завдання і залишалися існувати номінально (Сажок, 2013, с. 36).

Членам братства дозволялося змінювати статут для «найбільш успішного досягнення цілей, можливого повного виконання завдань». Усі проекти змін та доповнень до статуту виносили на обговорення загальних зібрань і, відповідно до визначеної процедури, у доопрацьованому вигляді подавали єпархіальному архієрею для затвердження в установленому порядку. Зокрема, братчики Кременецького Богоявленського Свято-Миколаївського братства скористалися цим правом і виправили та доповнили статут згідно постанови загального зібрання братства, що відбулося 11 грудня 1888 р. Надалі документ був попередньо узгодженим з начальником губернії та затверджений 24 січня 1889 р. архієпископом Волинським і Житомирським Паладієм, а згодом 11 січня 1899 р. знову були внесені доповнення до статуту (Устав, 1899, с. 338-341). У подальшому такі доповнення були здійснені Острозьким Кирило-Мефодієвським братством (Устав Острозького, 1893, с. 919-926).

Сільські братства в основному засновували з метою забезпечення потреб сільської парафії та церкви. Задля досягнення цілей і завдань діяльність братств регулювалася не лише «Основними правилами для заснування православних церковних братств» і статутом, але й «Положенням про парафіяльні попечительства». У затверджених єпархіальним керівництвом статутах зазначалися завдання, права та обов'язки членів, склад ради братства, засоби та управління його справами.

Кількість членів значною мірою не залежала від місця розташування братства. Впродовж першого року існування братств найменша кількість – 15 осіб – зафіксована у Старокостянтинівському братстві Святого Хреста, а найбільша – понад 230 осіб – у Житомирському Володимиро-Василівському. Серед сільських братств найчисельним було Заболотце-Біличівське Володимир-Волинського повіту, кількість членів якого складала 60 осіб. Кількісне співвідношення братчиків було різним, оскільки на це впливала величина парафії, де воно розпочинало функціонувати. Деяким братствам відразу вдавалося залучити до свого складу багато осіб. Однозначно, на такий стан речей впливала і кількість мешканців православного населення в тій місцевості, де воно діяло (Сажок, 2013, с. 37).

Діяльність окремих братств, зокрема Почаєво-Богородичного та Житомирського Володимиро-Василівського, здійснювалася безпосередньо керівництвом єпархії, тобто архієпископом Волинським та Житомирським, а за його відсутності – вікарієм. Кременецьке братство знаходилося під керівництвом та опікою Острозького єпископа, вікарія Волинської єпархії (Отчет Кременецкого, 1887, с. 167). Наприкінці 1890 р. востаннє на загальних зборах обрали його головою, оскільки Острозький єпископ Антоній вирішив надалі самостійно призначати голову (Владимир, 1890, с. 1238).

Загалом за таким же принципом здійснювалося й управління справами у всіх сільських церковних братствах. Керував на загальних зібраннях благочинний, а за його відсутності ці обов'язки виконував священник. Головою ради, на відміну від міських братств, був місцевий священник. Зустрічалися поодинокі випадки, коли священник був лише членом братства. Він керував засіданнями загальних зборів братчиків та членів ради; наглядав за виконанням постанов; здійснював письмові розпорядження в тих випадках, коли не був потрібний підпис усіх членів ради. Своєю чергою, скарбник зберігав кошти, контролював витратні книги, складав річні звіти, відповідав за упорядкування та зберігання документації (Устав открытых, 1895, с. 16).

На початку ХХ ст. майже одночасно виникли три єпархіальних братства в Київській, Волинській та Подільській губерніях. Кожне з них відкрило свої повітові відділення, які займалися організацією парафіяльних братств у селах та містах. Таким чином, відбулася реорганізація в діяльності діючих братств, тому було складено та запропоновано нову редакцію статуту для парафіяльних братств. У проєкті зазначалося, що братства піклуються про поширення в парафіях християнського православного просвітництва і моральності, «сприяють усуненню недоліків релігійно-морального життя вірян власним прикладом і розтлумаченням» (Проект, 1903, с. 581-583).

Для покращення роботи та успішного розвитку діяльності братств на основі чинного статуту визначалася можливість відкриття відділень братства у повітах, які за призначенням ради мали очолювати духовні особи міста.

На прикладі діяльності братств Волинської губернії можемо прослідкувати умови функціонування таких відділень. З метою контролю по завершенню року, такі відділення подавали звіт про проведену роботу та зверталися за роз'ясненнями до ради. Відповідно було розроблено правила для братств, як відділень Житомирського єпархіального Володимиро-Василівського братства. Згідно з правилами, були відкриті з «ціллю охорони та утвердження серед парафіян православної віри, виховання прихильності до церкви, царя і батьківщини». Ці організації складалися з почесних, дійсних та обов'язкових членів. До останніх зараховували мирового посередника та суддю, церковного та сільського старост, старшину, вчителя церковних шкіл. Братчики мали стежити за моральним станом жителів і проводити виховні бесіди. У разі якщо братчики помічали в парафіян прагнення відійти від православ'я, то вони «мали обов'язково надати моральну та матеріальну підтримку» й усіма мож-

ливими засобами цьому перешкоджати (Важнейшие правила, 1914, с. 135-137). Володимиро-Василівське братство мало кілька таких відділень: у містечку Висоцьке Рівненського повіту (Держархів Житомирської області, ф. 1, оп. 44, спр. 494, арк. 1), у місті Рівне, Дубно, членами яких стали представники громадських, духовних та освітніх закладів повіту. Відділення у м. Острог відкрили за ініціативи начальника краю генерал-ад'ютанта Ф. Трепова, який указував на занепад моральних засад серед населення та потреби викорінення хуліганства (Открытие отдела, 1914, с. 176-177). Ще одне відділення відкрили у м. Овруч (Держархів Житомирської області, ф. 1, оп. 25, спр. 1596, арк. 1).

Волинське єпархіальне братство періодично скликало з'їзди благочинних, один з яких відбувся 9 червня 1914 р. у Почаєві (Держархів Житомирської області, ф. 1, оп. 44, спр. 279, арк. 1). На ньому розглядали питання відкриття братств в єпархії. Ураховуючи ворожу агітацію та недовіру селян, пропонувалося, щоб священник спочатку переконав добропорядних людей вступити до братства і лише потім закликав селян до його заснування. Крім того, частину засідання присвятили поясненню статуту парафіяльних братств, щоб священники на місцях змогли розтлумачити його зміст. Під час обговорення вирішили, що існуючі братства можна поділити на три типи. Перші, які по можливості працюють на користь церкви. Другі – котрі не проявляють особливої діяльності, однак складаються з добропорядних осіб. Треті проводять небажаний напрям роботи, оскільки їх члени втручаються в справи церкви, перешкоджають і критикують священників. Виходячи з цього, присутні висловили наміри перетворити братства першого і другого типу за новим статутом, щоб стимулювати їхню діяльність, а треті планували закрити і відкрити нові з інших членів (Братский, 1914, с. 438-439). Проведення такого зібрання було зумовлене необхідністю здійснювати контроль та стежити за функціонуванням повітових відділень. Закриття небажаних братств планували здійснювати не поспішаючи і з обережністю, щоб не викликати небажаних протестів зі сторони їх членів. Проте побоювання полягали ще й у тому, що й новостворені братства могли ще більше перешкоджати священнику, оскільки за новим статутом вони отримували ширші права та могли впливати на його роботу.

У Київській губернії єпархіальне братство при раді організувало три комітети: просвітницький, релігійно-проповідницький, економічний. Просвітницький комітет займався розробкою програм для читань і бесід, ретельним відбором спеціальної літератури, укладанням каталогів книг і брошур, скеровував сільські братства в організації розваг для учнів та молоді. Релігійно-проповідницький допомагав повітовим і сільським братствам боротися з пропагандою поширення католицизму, сектанства і з «розтлінням моралі селян та байдужим відношенням до громадських інтересів». Економічний відділ допомагав у відкритті ощадних кас і братських лавок, де селяни могли отримати кредити. Це мало сприяти розвитку підприємливості в сільському господарстві та торгівлі та значно посилити продуктивність праці (Новые, 1914, с. 400).

Дослідниця В. Сергієнко зазначала, що простежувалася певна класифікація братств Лівобережної України: існували єпархіальні братства, їх повітові відділення (існували не у кожного єпархіального братства) та церковнопарафіяльні братства. Головним було єпархіальне братство. Повітові відділення перебували в безпосередній залежності від ради єпархіального (центрального) братства, яка полягала в тому, що вони діяли за розпорядженнями ради, віддавали свої рішення та звіти про діяльність їй на затвердження. Церковнопарафіяльні братства були підзвітними та підконтрольними відповідному повітовому відділенню чи єпархіальному братству, проте вони мали більше самостійності у питаннях забезпечення власної життєдіяльності. На практиці єпархіальні братства створювалися за ініціативи місцевих єпархіальних архієреїв. Церковнопарафіяльні братства також відкривалися переважно завдяки вказівкам єпархіального керівництва, в той час, як приватна ініціатива парафіяльного духовенства та мирян була менш поширеним явищем. Так центральні братства в єпархіях утворювали свої відділення у повітах та через посередництво останніх спонукали до утворення церковнопарафіяльних братств. Втручання у справи парафіяльних братств з боку центральної духовної та світської влади був значно меншим, ніж на єпархіальні. Адже фактично всі поточні питання вирішувалися самим парафіяльним братством. Єпархіальне братство стежило переважно за етапом відкриття братства та затвердження його статуту, а також щорічним звітом перед радою єпархіального братства, який, однак, парафіяльні братства не завжди надавали. Органом, який був покликаний координувати діяльність церковних братств в єпархії були щорічні з'їзди представників братств (Сергієнко, 2013, с. 9-10). Відзначимо, що подібна система функціонування братств простежувалася і на території Правобережної України.

Висновки. Загалом, система управління братств Правобережної України формувалася на основі затвердженого російським урядом закону, що чітко регламентував і визначав усю подальшу діяльність православних братств. На початку ХХ ст. єпархіальне управління розробило певну чітку централізовану систему щодо управління братствами. Механізм регулювання полягав у керуванні згори вниз. За нею відбувалося підпорядкування парафіяльних братств повітовим, які відповідно були підзвітними єпархіальним братствам. Це дозволяло здійснювати координацію та проводити перевірку їхньої діяльності. До того ж відповідна система управління давала можливість здійснювати більш вищий контроль за функціонуванням братств. Така реорганізація дозволила посилити роботу братств не лише на ниві просвітницької, а й місіонерської діяльності. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розкритті формування мережі братств.

Список використаних джерел і літератури:

Альошина О. (2018). Організаційні засади православних церковних братств Правобережної України у другій половині ХІХ ст. *Evropsky filozoficky and historicky diskurz*, т. 4, 4, 12–17.

Братский съезд благочинных Волынской епархии. (1914). *Волынские епархиальные ведомости*, 26, 438–439.

Важнейшие правила приходских братств Волынской епархии, как отделений Владимиро-Волынского епархиального братства. (1914). *Волынские епархиальные ведомости*, 9, 135–137.

Владимир. (1890). Общее годичное собрание Кременецкого Св.-Николаевского братства – 6 декабря 1890 г. *Волынские епархиальные ведомости*, 36, 1232–1239.

Державний архів Житомирської області.

Жилюк, С. (1996). Російська православна церква на Волині (1793-1917 рр.). Житомир: Журфонд.

Казаков, М. (2015). «Братська» реформа в Київській єпархії 1914 року – завершення розвитку православних братств Російської імперії. *Етнічна історія народів Європи*, 45, 48–55.

Левчук, І. (2015). Аналіз організаційних засад створення та діяльності православних братств Волині другої половини XIX – початку XX ст. на прикладі Кременецького Богоявленського Свято-Миколаївського православного братства. *Андріївський вісник*, 4, 126–134.

Новые церковно-общественные организации. (1914). *Волынские епархиальные ведомости*, 23, 400.

Об основных правилах для учреждения православных церковных братств. (1864). *Подольские епархиальные ведомости*, 18, 215–219.

Открытие отдела Волынского Владимиро-Васильевского братства. (1914). *Волынские епархиальные ведомости*, 11, 176–177.

Отчет Кременецкого Богоявленского Св.-Николаевского Братства за 1885-86 гг. (1887). *Волынские епархиальные ведомости*, 7, 167–172.

Полное собрание законов Российской империи (в 5 т., т. 1) (1878). Санкт-Петербург.

Проект устава приходских братств или обществ ревнителей православия в местностях. (1903). *Волынские епархиальные ведомости*, 20, 581–584.

Сажок, О. (2013). Становлення і розвиток церковного братського руху у Волинській губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*, 21, 33–38.

Сергієнко, В. (2013). Система управління православних церковних братств Лівобережної України (1864–1917 рр.). *Часопис української історії*, 27, 7–11.

Устав Кременецкого Богоявленского Св.-Николаевского Братства исправленный и дополненный согласно постановлению общего собрания братства 11 января 1899 года. (1899). *Волынские епархиальные ведомости*, 15, 338–341.

Устав Острожского Св. Кирилло-Мефодиевского Братства. (1893). *Волынские епархиальные ведомости*, 34, 921–926.

Устав открытых в с. Заболотце и с. Биличах Владимир-Волынского уезда церковно-приходских братств. (1895). *Волынские епархиальные ведомости*, 1-2, 14–18.

Центральний державний історичний архів України у м. Києві.

References:

Al'oshyna O. (2018). Orhanizatsiyni zasady pravoslavnykh tserkovnykh bratstv Pravoberezhnoyi Ukrayiny u druhiy polovyni XIX st. [Organizational ambush of the

Orthodox church fraternities of the Right-Bank Ukraine in the other half of the 19th century]. *Evropsky filozoficky i historicky diskurz*, t. 4, 4, 12–17. [in Ukrainian].

Bratskiy sezd blagochinnykh Volynskoy eparkhii [Brotherly congress of the deans of the Volyn diocese]. (1914). *Volynskie eparkhialnye vedomosti*, 26, 438–439. [in Russian].

Vazhneyshiyeh pravila prikhodskikh bratstv Volynskoy yeparkhii, kak otdeleniy Vladimiro-Volynskogo yeparkhial'nogo bratstva [The most important rules of the parish brotherhoods of the Volyn diocese, as branches of the Vladimir-Volyn diocesan brotherhood]. (1914). *Volynskie yeparkhial'nyye vedomosti*, 9, 135–137. [in Russian].

Vladimir. (1890). Obscheye godichnoye sobraniye Kremenetskogo Sv.-Nikolayevskogo bratstva – 6 dekabrya 1890 [General annual meeting of the Kremenets St. Nicholas Brotherhood – December 6, 1890]. *Volynskie yeparkhial'nyye vedomosti*, 36, 1232–1239. [in Russian].

Derzhavnyy arkhiv Zhytomyr's'koy oblasti [State Archive of Zh].

Zhylyuk, S. (1996). *Rosiy's'ka pravoslavna tserkva na Volyni (1793–1917 rr.)*. [Russian Orthodox Church in Volhynia (1793–1917)]. Zhytomyr: Zhurfond. [in Ukrainian].

Kazakov, M. (2015). «Bratska» reforma v Kyivskii yeparkhii 1914 roku – zavershennia rozvytku pravoslavnykh bratstv Rosiiskoi imperii [«Fraternal» reform in the Kiev diocese in 1914 – the completion of the development of Orthodox fraternities of the Russian Empire]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 65, 48–55. [in Ukrainian].

Levchuk, I. (2015). Analiz orhanizatsiynykh zasad stvorenniya ta diyal'nosti pravoslavnykh brat-stv Volyni druhoyi polovyny XIX – pochatku XX st. na prykladi Kremenets'koho Bohoyavlens'koho Svyato-Mykolayivs'koho pravoslavnoho brat-stva [Analysis of organizational principles of creation and activity of Orthodox fraternities in Volyn in the second half of XIX – early XX centuries. on the example of Kremenets Epiphany St. Nicholas Orthodox Brotherhood]. *Andriyivs'ky visnyk*, 4, 126–134. [in Ukrainian].

Novyye tserkovno-obshchestvennyye organizatsii [New church and social organizations]. (1914). *Volynskie yeparkhial'nyye vedomosti*, 23, 400. [in Russian].

Ob osnovnykh pravilakh dlya uchrezhdeniya pravoslavnykh tserkovnykh bratstv [On the basic rules for the establishment of Orthodox church fraternities]. (1864). *Podolskiye yeparkhial'nyye vedomosti*, 18, 215–219. [in Russian].

Otkrytiye otdela Volynskogo Vladimiro-Vasil'yevskogo bratstva [Opening of the department of the Volyn Vladimiro-Vasilievsky brotherhood]. (1914). *Volynskie yeparkhial'nyye vedomosti*, 11, 176–177. [in Russian].

Otchet Kremenetskogo Bogoyavlenskogo Sv.-Nikolayevskogo Bratstva za 1885-86 gg. [Report of the Kremenets Epiphany St. Nicholas Brotherhood for 1885-86]. (1887). *Volynskie yeparkhial'nyye vedomosti*, 7, 167–172. [in Russian].

Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy imperii [The complete collection of laws of the Russian Empire] (v 55 t. T. 1). (1878). Sankt-Peterburg. [in Russian].

Proekt ustava prikhodskikh bratstv ili obshchestv revniteley pravoslaviya v mestnostyakh [Draft charter of parish brotherhoods or societies of zealots of Orthodoxy]. (1903). *Volynskie yeparkhial'nyye vedomosti*, 20, 581–584. [in Russian].

Sazhok, O. (2013). Stanovlennya i rozvytok tserkovnoho brat-s'koho rukhu u Volyn's'kiy huberniyy u druhiy polovyny XIX – na pochatku XX st. [Formation and development of the church fraternal movement in the Volyn province in the second half of the XIX – early XX centuries]. *Naukovyy visnyk Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Istorychni nauky*, 21, 33–38. [in Ukrainian].

Sergienko, V. (2012). Systema upravlinnya pravoslavnykh tserkovnykh bratstv Livoberezhnoyi Ukrayiny (1864-1917 rr.) [Management system of Orthodox church frater-

nities of the Left Bank of Ukraine (1864-1917)]. *Chasopys ukrayins'koyi istoriyi*, 27, 7–11. [in Ukrainian].

Ustav Kremenetskogo Bogoyavlenskogo Sv.-Nikolayevskogo Bratstva ispravlenyy i dopolnennyi sogsno postanovleniyu obshchego sobraniya bratstva 11 yanvarya 1899 goda [The charter of the Kremenets Epiphany St. Nicholas Brotherhood amended and supplemented in accordance with the resolution of the general meeting of the brotherhood on January 11, 1899]. (1899). *Volynskiye yeparkhial'nyye vedomosti*, 15, 338–341. [in Russian].

Ustav Ostrozhs'kogo Sv. Kirillo-Mefodiyevskogo Bratstva [Charter of the Ostrog St. Cyril and Methodius Brotherhood]. (1893). *Volynskiye yeparkhial'nyye vedomosti*, 34, 921–926. [in Russian].

Ustav otkrytykh v s. Zabolottse i s. Bilichakh Vladimir-Volynskogo uyezda tserkovno-prikhodskikh bratstv [Charter opened in the village. Zabolottse and s. Bilichah of Vladimir-Volynsk district of parish brotherhoods]. (1895). *Volynskiye yeparkhial'nyye vedomosti*, 1-2, 14–18. [in Russian].

Tsentrал'nyy derzhavnyy istorychnyy aarkhiv Ukrayiny [Central State Historical Archive of Ukraine]. [in Ukrainian].

Отримано: 23.04.2021

DOI: 10.32626/2309-2254.2021-32.131-148

УДК 94:67/68(477.43/.44)«18»

ЗАДОРОЖНЮК Андрій – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, індекс 32300, Україна (zador3065@gmail.com)

ORCID 0000-0002-2369-9235

ZADOROZHNYUK Andriy – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of History of Ukraine, Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University, 14 Tatars'ka Street, Kamianets-Podilskyi, index 32300, Ukraine (zador3065@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Задорожнюк, А. (2021). Промисловий потенціал Подільської губернії у другій половині XIX ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, (32), 131–148.

ПРОМИСЛОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Анотація. *Мета дослідження* – спираючись на залучену джерельну базу та доробок попередників, схарактеризувати промисловий потенціал Подільської губернії у другій половині XIX ст. *Методологічна основа* дослідження базуються на двох